

Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun

Innehållsförteckning

INVENTERING AV KULTURMILJÖER I SÖDERTÄLJE KOMMUN

MÖRKÖ – delprogram 1 (7)

Förord 1

Inledning 2

Mörkö socken 4

Planer och säkerställande 7

Förhistorisk tid 10

Historisk tid 13

Mörkö sockens kulturmiljö – beskrivande exempel 17

Norra Mörkö 17

Södra Mörkö 18

Godsets kärnmiljö – 20

1. Hörningsholm 20

2. Statarbostaden Näsbacken 22

Torp 23

3. Stenbacken, torpexempel 24

4. Fagersvik, torpexempel 25

Gårdar 26

5. Nöckna, gårdsexempel 27

6. Tormesta, gårdsexempel 29

7. Ekö, gårdsexempel 30

Byar 32

8. Egelsvik, byexempel

Fritidshusbebyggelse 34

9. Sent 1800-tal: Sanamki och Pålsborg 34

10. 1930-talets sportstugor: Exempel Pålsbo 36

11. Samlad fritidshusbebyggelse kring mitten av 1900-talet: Exempel Axviken 37

Mörkö sockencentrum 39

12. Mörkö kyrkas omgivning 39

13. Prästgården Botten 41

14. Idala lanthandel 42

Samlad villabebyggelse 43

15. Söräng 43

Vägar 44

16. Oaxen 46

Bilaga 1; Skyddade miljöer 48

Mörkö kyrka

Käll- och litteraturförteckning 49

HÖLÖ - delprogram 2 (7)

Förord 1

Inledning 2

Hölö socken 4

Planer och säkerställande 7

Förhistorisk tid 10

Historisk tid 13

Kulturmiljöer 17

17. Edeby gård 17

18. Linde 19

19. Hejsta by 20

20. Helleby bod 22

21. Hölö gamla sockencentrum 23

22. Hölö Kyrkskola 24

23. Hölö tätort 25

24. Gamla Mälhaga gård 27

Nackunga 28

25. Charlottenborg 29

26. Hagstugan 30

27. Nackunga prästgård 31

Pålsundet 32

28. Påläng 33

29. Skyttorp 34

30. Stäket 35

31. Rinkeby 36

Skillebyområdet 38

32. Skilleby by 39

33. Rågången 41

34. Skillebyholm 42

35. Smedsta by 43

36. Starrstugan 45

37. Stavs gård 46

38. Stavbotorp 48

39. Sund 49

Tullgarnområdet 50

40. Tullgarn 50

41. Näset 52

42-43. Tullbotorp och Tallbacken 53

44. Tösta gård 54

45. Gryt 56

46-47. Vreta och Österby 57

48. Vrå gård 58

49. Fårsjötorp 60

Åbyområdet 61

50-51. Stora och Lilla Åby 62

52. Åby kvarn 63

53. Övre Ör 64

Bilaga 1; Skyddade miljöer 65

Hölö kyrka

Tullgarns slott

Käll- och litteraturförteckning 69

YTTER- OCH ÖVERJÄRNA SOCKNAR - delprogram 3 (7)

Förord 1

Inledning 2

Ytterjärna och Överjärna socknar 4

Planer och säkerställande 7

Förhistorisk tid 10

Historisk tid 14

Kulturmiljöer 19

Vägar 19

Ytterjärna socken 20

54. Brandalsund 20

Dåderö 23

55. Engsholm 24

56. Farsta 26

57. Gerstaberget 28

58. Håknäs 30

59. Pilkrog 32

60. Säby gård 33

61. Villa Säby 35

62. Nedre Kumla 37

63. Yttereneby 38

64. Eneby Krog 40

65. Steinerområdet 41

66. Ytterjärna sockencentrum 45

Överjärna socken 46

67. Bankesta 46

68. Billstadalen 48

69. Järna samhälle 50

69:1. Bergsgatan 55

69:2. Centralskolan 57

69:3. Futurum 58

69:4. Godsmagasinet 59

69:5. Skridskofabriken 60

69:6. Smedjan och Ingenting 61

69:7. Övre Åsgatan / Övre Sandtorpsvägen 63

69:8 Nedre Sandtorpsvägen 65

69:9. Norra Järnvägsgatan 66

70. Kallfors kvarn 67

71. Lilla Römora 68

72. Linga 69

73. Oganområdet 71

74. Backa skola 73

75. Koppartorpen 74

76. Saltå 76

77. Överjärna gamla sockencentrum 78

Bilaga 1: Skyddade miljöer 81

Ytterjärna kyrka

Järna gruvor

Överjärna kyrka

Käll- och litteraturförteckning 85

YTTER- OCH ÖVERENHÖRNA SOCKNAR – delprogram 4 (7)

Förord 1

Inledning 2

Ytterenhörna och Överenhörna socknar 4

Planer och säkerställande 7

Förhistorisk tid 10

Historisk tid 15

Kulturmiljöer 20

Vägar 20

Ytterenhörna 22

- 78. Dalgången Lövsta – Ytterenhörna kyrka 22
- 79. Aska och Stjärna byar 24
- 80. Lövsta 26
- 81. Rävlöt prästgård 29
- 82. Sandviken 30
- 83. Skabro, 84. Varneby och 85. Vinberga byar 32
- 86. Stora Björklunda 34
- 87. Väsby 35
- 88. Ytterenhörna sockencentrum 37
- 89. Tuna 38
- 90. Gamla Vallaskolan 39

Överenhörna 40

- 91. Ekensberg 40
- 92. Gransta soldattorp 43
- 93. Horn 44
- 94. Kälve 47
- 95. Stora Madan 48
- 96. Ridön 49
- 97. Äleby prästgård 51
- 98. Överenhörna sockencentrum 53

Bilaga; Skyddade miljöer 55

- Ytterenhörna kyrka
- Överenhörna kyrka och Husaby

Käll- och litteraturförteckning 58

VÅRDINGE – delprogram 5 (7)

Förord 1

Inledning 2

Vårdinge socken 4

Planer och säkerställande 8

Förhistorisk tid 11

Historisk tid 14

Kulturmiljöer 20

Vägar 20

99. Balsberga 22

100. Kläckeskulla 24

101. Långbro 26

101:1. Långbros torp 29

102. Miklagård 30

103. Molstaberg 31

104. Mönbo 33

104:1. Berga skola 36

104:2. Fagernäs 37

104:3. Folkets Hus 39

- 104:4. Lilla Balsberga och Bäckebo 41
- 104:5. Mölnbo kvarn 42
- 104:6. Mölnbo station 43
- 104: 7. Mölnbo stationssamhälle 1860-1930-tal 45

- 105. Näsby 47
  - 105:1. Torpen kring Näsby 49

- 106. Alby 50

- 107. Skogsjordbruken 51

- 108. Sydvästra Vårdinge 52

- 109. Hjortsberga 54
  - 109:1. Knutstugan och Leonardsberg 57

- 110. Marmorberget 59

- 111. Nådhammar 61

- 112. Vårdinge prästgård / Sjögård 64

- 113. Vårdinge gamla sockencentrum 65

- Bilaga; Skyddade miljöer 67

- Käll- och litteraturförteckning 68

SÖDERTÄLJE MED OMGIVANDE LAND – delprogram 6 (7)

Förord 1

Inledning 2

Karta över Södertäljes stadsdelar 4

Planer och säkerställande 5

Förhistorisk tid 8

Historisk tid 14

Kulturmiljöer på landsbygden 22

Tveta socken 22

114. Stadan och Nabben 23

115. Eknäs 24

116. Lill-Tibble 26

117. Kvedesta Grindstuga 27

118. Tveta gamla sockencentrum 28

119. Vackstanäs 30

Lina 33

120. Lina gård 33

121. Mora torp 35

122. Djupdals maskinhall 37

123. Ragnhildsborgs gård 38

Östertälje 41

- 124. Glasberga 41
- 125. Hall 43
- 126. Karleby 46

Salem socken 48

- 127. Viksberg 49
- 128. Holmen 52

Kulturmiljöer i staden 55

Blombacka 55

- 129. Blombacka egnahemsområde 55

Brunnsäng 58

- 130. Kv Cittran 59

Bårsta 61

- 131. Kv Koltrasten 61
- 132. Kv Törnsångaren 1 62

Grusåsen 64

- 133. Kv Blåvalen 65
- 134. Kv Mulan 2-9. Lammet, Kidet 1-4, Grusåsen 1:15-1:16 66 - Sekelskiftesbebyggelsen längs Ekensbergsgatan:
- 135. Västra Grusåsens äldre bostadsbebyggelse 67
  - 135:1 Kv Björnen 4, 6-7, 11-13 och Katten 1 68
  - 135:2. Kv Haren och Grävlingen 2 70
  - 135:3. Kv Mården 1, 4, 6 71
  - 135:4. Kv Isbjörnen 5 72
- 136. Kv Dovhjorten 2-3, Elefanten 11, 16 och Igelkotten 1-2 73
- 137. Kv Vesslan : Katolska kyrkan 75
- 138. Kv Lejonet: Tobaksmonopolet 76

Karlhov 79

- 139. Kv Ankan 6 79

Mariekälla 81

- 140. Kv Lupinen och Lönnen 2: Badortsvillor 82
- 141. Kv Braxen / Campus Telge, f.d. Mariekällskolan 84
- 142. Kv Linnean och Gullvivan 3 86
- 143. Kv Eken 12, 14: Stjärnhusen 88
- 144. Kv Jasminen 4-5 89

Rosenlund 91

- 145. Kv Apelsinen: Täljegymnasiet och Biologiska museet 92
- 146. Kv Revolvern, Päronet och villa Katrinedal 94
- 147. Hagaberg 95
- 148. Kv Enbäret, Lagerbäret, Oxelbäret 2-3, Rönnbäret, Slånbäret och Tranbäret 2: Fogdetorps 1940-talsmiljö:97
  - 148:1. Kv Vinbäret, Oxelbäret 1 och Tranbäret 1: Radhus 99
- 149. Kv Rustningen 2 och Värjan 10-11, 13: Lindåstappan 100

Saltskog 103

- 150. Saltskogs gård 103

Södra 106

- 151. Södras industri- och hamnområde 107
  - 151:1. Kv Isbrytaren 1: Erskine 109
  - 151:2. Kv Kryssaren: Utsädesmagasin 110

- 151:3. Kv Skutan: Gamla Baltic 111**
- 152. Bostadsbebyggelsen vid Södra 112**
- 153. Näset 115**
- 154. Kolpenäs / Scania 119**

Tälje / Centrum 123

- 155. Kv Björken och Sälgen 123**
- 156. Kv Nyckelpigan och Gräshoppan 1 125**
- 157. Kv Gräshoppan 4 och Hasseln 3 127**
- 158. Norra Täppgatans sekelskiftesbebyggelse 128**
- 159. Kv Ollonborren 6 och 8 130**

Västergård 132

- 160. Vibergen 133**
- 161. Kv Gulsippan 2-6, 8-9 134**

Östertälje 136

- 162. Kv Kardinalen: Alla Helgons kyrka 137**
- 163. Igelsta gård 138**
- 164. Kv Amiralen och Apollofjärilen 140**
- 165. Kv Granskogen: Lektorns villa i 142**

Bilaga; Skyddade kulturhistoriska miljöer 144

Käll- och litteraturförteckning 146

KAPITEL 8 – SÖDERTÄLJE STADSKÄRNA – delprogram 7 (7)

Förord 7

Inledning 9

Södertälje stads historia – sammanfattning 10

1. Historik med analys 12

2. Kulturhistoriska värden i stadskärnan: Sammanhållna värdefulla miljöer 48

Parker, platsbildningar, gångstråk och andra kulturhistoriskt värdefulla lämningar 49

Äldre topografi 49

Gamla slussen 49

Kanalpromenaden – Dragvägen 49

Blindtarmen, Kanalholmen 50

Lotsudden med Slussen 50

Kyrkan och kyrkogården 50

Stora Torget 50

Storgatan 51

Turingelunden – Brända tomten 51

Vänortsparken 51

Marenplan 52

Olof Palmes plats 52

Saltsjötorget 52

Järnvägsparken 53

Stationsområdet 53

Stadsparken 53

Torekällskolans park 54

Badparken 54

Övriga lämningar 54

Äldre gatusträckningar 56

3. Kulturhistorisk värdering 59

Källor och litteratur 63

Bilaga 1

Klassificering av bebyggelsen – karta

Bilaga 2

Inventering

Förord

Kulturmiljö är ett vitt begrepp och omfattas av människans fysiska spår och avtryck i landskapet genom historien. Avtrycken kan vara bebyggelse eller spår av den men även av hagmarker, ängar, odlingsmark, odlingsrösen, gravar, stigar, vägar m.m som berättar om levnadssätt, brukande och kommunikationer genom tiderna. Det kulturlandskap vi ser idag är inte vad det var för bara ett hundra år sedan men vi kan identifiera spår eller avsnitt som är av lång hävd i landskapet eller från viktiga skeenden i vår närliggande historia. Men varför är dessa spår betydelsefulla? De hjälper oss att avläsa och förstå kulturlandskapets historiska utveckling och sammanhang. De ger oss en mental karta av vår identitet där vi kan känna igen oss allt från äldsta tid till vårt moderna komplexa samhälle, d.v.s. det som är vårt gemensamma kulturarv.

Inventeringen av kulturmiljöer i Södertälje kommun omfattar hela kommunen och berättar om den stora bredd av attraktiva och intressanta kulturmiljöer som finns inom kommunens gränser, allt ifrån gamla säteristrukturer med mangårdsbyggnader, flyglar, statarbyggnader, ekonomibyggnader och torp till 1900-talets flerbostadshus, radhusområden och industrimiljöer. Kommunen har en mångfacetterad historia av en stor mängd fornlämningar som berättar om var kommunens tidiga invånare bosatte sig och begravnade sina döda längs dåvarande havsvikar, om frälsets inflytande från medeltid med etableringen av stora egendomar och säterier under 1500-1700-talen, om levnadsvillkor som torpare eller egendomslös statare, om byar och bönder, mejeriverksamheter, gruv- och stenbearbetning, småindustrier och verkstäder, 1800- och 1900-talets industriella expansion, järnvägens historia genom järnvägssamhällena, badorten Södertälje, inflyttare som skapat nya befolkningsstrukturer och modern bebyggelse, allt som sammantaget utgör vår kommun idag. Inventeringen består av 7 delar uppdelat i landsbygdssocknarna samt i Södertälje stadskärna och i Södertälje med omgivande land

Södertälje kommuns ambition med inventeringen är att få ett kulturhistoriskt kunskapsunderlag som ska vara vägledande för samhällsplaneringen bl.a. genom att peka ut kulturhistoriska kvaliteter som kan skapa en attraktiv livsmiljö i en framtida utveckling av miljöerna. Med dagens snabba samhällsexpansion är behovet stort av kunskapsunderlag som pekar ut viktiga värden att uppmärksamma, att ta ställning till inför förändringar och väga mot andra intressen för att få en långsiktigt hållbar förvaltning. Det syftar också till att öka kunskapen och förståelsen om kommunens historia och kulturhistoriska värden. Kulturarvet är allas angelägenhet och kunskap, förståelse samt engagemang är viktiga faktorer för kulturmiljöernas värnande.

Inledning

Bakgrund

År 2005 fick Kultur- och fritidskontoret i kommunens Mål & Budget uppdraget att upprätta ett kulturmiljöprogram för Södertälje kommun vilket resulterade i föreliggande inventering. Kommunen har tidigare varit i avsaknad av ett politiskt förankrat program som definierar kulturmiljöer med höga kulturhistoriska värden i kommunen och som anger riktlinjer för hantering av dessa inför beslut gällande fysisk planering. Rapporten, som heter "Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun", har utarbetats av antikvarie Emma Tibblin vid Torekällbergets museum, Kultur- och fritidskontoret, Södertälje kommun. Fotografier är om inget annat anges tagna av Emma Tibblin för Kultur- och Fritidskontoret. Torekällbergets museum äger bildrättigheterna.

Agenda 21

Agenda 21 är ett övergripande mål för det svenska hållbarhetsarbetet kring miljöfrågor, beslutat av riksdagen. Här ingår nationella miljökvalitetsmål samt flera delmål för landets kommuner. I Agenda 21 poängteras att det är en viktig del av ett långsiktigt hållbart samhälle att värna om kulturarvet. Det nationella miljökvalitetsmålet säger att "*Natur och kulturvärden skall tas tillvara och utvecklas*". Miljökvalitetsmålet God bebyggd miljö i Agenda 21 för Södertälje kommun åren 2004-2010 behandlar bl.a. samhällsplaneringens roll "*och den betydelse den bebyggda miljöns kulturella och estetiska värden har för människors livskvalitet*". Enligt det lokala delmålet ska den fysiska planeringen och samhällsbyggandet senast år 2010 grundas på program och strategier för hur kulturhistoriska och estetiska värden ska tillvaratas och utvecklas. Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska då vara definierad och ett program ska finnas för skydd av dess värden. Som lokala åtgärder och ansvar anges att kommunen senast år 2007 tagit fram dessa program och strategier. Arbetet ska föregås av en bebyggelseinventering och resultera i ett kulturmiljövårdsprogram.

Syfte

Syftet med inventeringen är att det ska utgöra ett vägledande kulturhistoriskt kunskapsunderlag för beslut inom den fysiska planeringen i ett urval av miljöer med höga kulturhistoriska värden.

Miljöerna i inventeringen jämföras med stadskärnans kulturhistoriska klassificering som gröna d.v.s. "*Byggnaden är särskilt värdefull från historisk kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär. PBL 3:12 skall tillämpas.*"

Alla annan bebyggelse omfattas av PBL 3:10. Det finns många miljöer som inte omnämns i men som ändå kan ha viktiga kulturhistoriska värden att beakta och vårda. Detta bedöms i varje enskilt fall i plan- och bygglovshandlingen.

Urval

Urvalet av miljöer grundar sig på att de har höga eller särskilda kulturhistoriska värden, främst ur ett lokalt perspektiv men ofta även regionalt och nationellt. Miljöerna är främst studerade ur ett helhetsperspektiv och inte så mycket i enskilda objekt. De kan vara representativa eller unika för stadsdelen, socknen eller kommunen och ska spegla dess karaktär och historia. Det kulturhistoriska värdet behöver alltså inte bara bestå i åldern på de bevarade objekten utan även i att miljön är välbevarad, tidstypisk, utgör ett viktigt avtryck i den lokala historiken eller är unik.

Skillnad mellan delrapporterna

Delrapporten om Södertälje stadskärna utfördes ursprungligen inom ett annat projekt och skiljer sig därför från övriga genom att det grundar sig på en totalinventering av stadskärnan där varje byggnad har getts en värdering utifrån en fyrgradig skala där de två övre, dvs de röd samt grönmärkta byggnaderna, på skalan är utpekade som PBL 3:12 miljöer.

I delrapporten för Mörkö har hela Mörkö betraktats som en kulturmiljö och innehåller beskrivande exempel av kategorier av miljöer.

Inventeringens struktur

Efter inledningen följer varje delrapport som enskilda kapitel. Delrapport 1-6 inleds med en beskrivning av socknen som följs av en översiktlig historisk utveckling från forntid fram till idag som kunskapsbakgrund till förståelse av urvalet av miljöer. Därefter följer ett kapitel om planer och säkerställande, d.v.s. vilka lagar och skydd som berör kulturmiljöer i området. Ett urval av kulturhistoriskt intressanta och värdefulla områden/miljöer inom varje delområde presenteras enligt nedan.

- **Miljöbeskrivning**, kortfattad beskrivning av den kulturmiljö som presenteras.
- **Historik**, övergripande med förklaring till varför området/miljön ser ut som det gör idag.
- **Kommentar**. Här identifieras områdets/miljöns karaktärer och de kulturhistoriska värdena preciseras.
- **Vägledning**. Vägledning för hur man bör förhålla sig till den utvalda miljön för att kunna förvalta och bevara dess kulturhistoriska värden och egenskaper.

Metod

Urval av miljöer i inventeringen grundas på boken Kulturmiljöer i Södertälje, på äldre inventeringar, Bevarandeprogram för Södertälje från 1975 respektive 1980, rapporter, information från hembygdsföreningar samt från fastighetsägare. Miljöerna har också okulärbesiktigats för sammanställning av analysen.